

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazma hüququnda

AZƏRBAYCAN DİLİNDƏ BAĞLAYICI VASİTƏLƏRİN MƏTNYARADICI XÜSUSİYYƏTLƏRİ

İxtisas: 5706.01 – Azərbaycan dili

Elm sahəsi: filologiya

İddiaçı: **Vüsalə Nofəl qızı Cəfər-zadə**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı-2024

Dissertasiya işi Bakı Dövlət Universitetinin Azərbaycan dilçiliyi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, professor
Sənubər Ələvsət qızı Abdullayeva

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Həcər Emin qızı Hüseynova

filologiya elmləri doktoru, professor
Fikrət Ramazan oğlu Xalıqov

filologiya elmləri doktoru, dosent
Nəriman Fərman oğlu Seyidəliyev

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurası

Dissertasiya şurasının sədri: filologiya elmləri doktoru, professor
Nadir Balaoğlu oğlu Məmmədli

Dissertasiya şurasının elmi katibi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru,
dosent
Sevinc Yusif qızı Məmmədova

Elmi seminarın sədri: filologiya elmləri doktoru, professor
Qəzənfər Şirin oğlu Kazımov

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. XIX əsrin əvvəllərindən etibarən dilçilik elminin inkişafında yeni mərhələ yarandı. Sintaksis sahəsində yaranan yeni fikirlər, funksional və kommunikativ sintaksisin yaranması və cümlənin aktual üzvlənməsi, tema və remaya ayrılması dilçilikdə bir-birindən maraqlı mülahizələrin təşəkkül tapmasına gətirib çıxardı. Bu sintaktik təlim semantika və funksiyanın bir-birinə bağlı olaraq reallaşması və həmin kontekstdə fikrin konkret dil vasitələri ilə ifadəsinin öyrənilməsinə yönəlir.

XX əsrin əvvəllərində Praqa dilçilik məktəbinin nümayəndələri informasiya - məlumat vahidi kimi cümlənin məntiqi-psixoloji izahını yox, kommunikativ funksiyasından çıxış edən dil aspektini əsas götürdü. Bu nəzəriyyə, şübhəsiz ki, mətn sintaksisinin öyrənilməsində də böyük əhəmiyyət kəsb etdi.

Son dövrlərdə mətn Azərbaycan dilçiliyində də alimlərin tədqiqat obyektinə çevrildi. Dilə funksional-kommunikativ yanaşmaqla, Azərbaycan dili sintaksisi struktur-semantik cəhətdən, eləcə də mətnqurucu istiqamətdə araşdırıldığı üçün dissertasiya işinin mövzusu çox aktualdır. Sintaksisə funksional – kommunikativ münasibət, ənənəvi qrammatik üzvlənmədən kənara çıxmaqla aktual üzvlənməyə əsaslanmaq dissertasiya işinin əsasını təşkil edir.

Sintaksisə funksional – kommunikativ yanaşmanın nəticəsində, tədqiqata cəlb olunan məsələlərin obyektini olaraq, mərkəzdə mətn dayanır. Bu dövrdə mətn sintaksisinin müxtəlif aspektdən tədqiqi yeni bir mərhələnin təməlini qoydu.

Müəyyən mənada bir-birinə bərabərləşdirilən subyekt və predikat hissələrin birliyi kimi çıxış edən cümlə müəyyən informasiya ötürür, lakin o informasiya mətn daxilində öz bütövlüyünü təsdiq edir. Mətn tərkibinə daxil olan cümlələr arasındakı müxtəlif daxili, açıq və gizli semantik - qrammatik mənə özünü göstərir. Elə bu xüsusiyyətinə görə də onu (mətni) vahid kimi aid olduğu sahəyə daxil etmək, yəni mətn dilçiliyinin ayrıca müstəqil dilçilik sahəsi kimi

ayırmaq məqsəduyğundur.

Mətn həm subyektin - müəllifin yaratdığı məhsul olma funksiyasını, həm də oxucunun mütaliə əsnasında əlaqələndirə bilmə, müzakirə etmə bacarığını, qabiliyyətini bir araya gətirir. Beləliklə, mətn – möhkəm daxili struktur-semantik əlaqələri olan cümlələr birliyidir. Mətn onu təşkil edən komponentlərin daxili struktur əlamətini və semantik-qrammatik mənalarını özündə birləşdirir.

Mətn sintaksisinin tədqiq edilməsi, onun əsas qrammatik kateqoriyalarının öyrənilməsi, mətn yaradan vasitələrin araşdırılması, mətnin komponentlərini bağlayan formal-qrammatik elementlərin tədqiqi günümüzün tələbinə görə aktual məsələdir. Mətnyaradıcı vasitələr haqqında indiyə qədər bir çox fikirlər irəli sürülsə də, bəzi fikirlərin, əlbəttə, dəqiqləşdirilməsinə ehtiyac yaranır. Bu baxımdan dissertasiyanın mövzusu aktualdır.

Müxtəlif dilçilər mətn sintaksisi sahəsində müəyyən tədqiqatlar aparmış, maraqlı elmi fikirlər söyləmişlər. V.Matezius¹ və K.Kojevnikovanın² cümlənin kommunikativ funksiyasını əsas götürərək aktual üzvlənmə ilə bağlı irəli sürdüyü fikirlər mətnə yeni yanaşma formasının əsasını qoymuşdur. Araşdırmalar nəticəsində mətn haqqında fikirlər çoxalmış, tədqiqat sahələri genişlənmiş, mövzunun aktuallığı artmışdır. İ.Qalperin mətn sintaksisinin problemlərini araşdırmış, mətn kateqoriyalarını ətraflı tədqiq etmişdir³. T.A.Van Deyk mətn və diskurs məsələlərini araşdırmışdır⁴. D.Günay⁵, A.Karadeniz⁶ və s. mətn komponentlərini əlaqələndirən

¹ Матезиус, В. О так называемом актуальном членении предложения // Москва: Пражский лингвистический кружок. Сб. статей, -1967. - с. 239–245

² Кожевникова, К. Об аспектах связности в тексте как целом Текст // Москва: Синтаксис текста, Сб. научн. тр., - 1979. - с. 49-67.

³ Галперин, И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. / И.Р.Галперин. – Москва: Наука, - 1981. - с. 140

⁴ Van Dijk T. The Semantics and Pragmatics of Functional Coherence in Discourse // Journal of Pragmatics, -1980, - №4, - p.233-252

⁵ Günay, D. Metin Bilgisi, III b. / D.Günay. - İstanbul: Multilingual Yayınları, - 2007, ISBN 975-6008-31-8. - s.311

⁶ Karadeniz, A. Metin Dil Bilimi Temelli Metin Çözümlemesinin Bağdaşıklık Araçlarını Kullanma ve Tutarlı Metin Oluşturma Becerilerine Etkisi [Cilt 11]. //

vasitələr haqqında müxtəlif fikirlər söyləmişlər. XIX əsrdə mətn haqqında yaranan yeni nəzəriyyələr Azərbaycan dilçiliyinə də sirayət etmiş və bir sıra dilçi alim və mütəxəssislər mətn, onun yaranması haqqında öz fikir və mülahizələrini irəli sürmüşlər. Azərbaycan dilçiliyində mətnin öyrənilməsi Mirzə Kazım bəyin “Общая грамматика турецко-татарского языка” kitabı ilə başlayır. Daha sonra mətn haqqında fikirlər türkologiyada, Azərbaycan dilçiliyində genişləndirilir.

Məndən yazılan kitablarda müxtəlif qrammatik vasitələrlə əmələ gələn mətn birliklərinin əhəmiyyətindən bəhs edirlər. K.Abdulla bu birliklərin əslində frazafövqi vahid, mürəkkəb sintaktik bütöv olduğunu qeyd edir⁷. XX əsrin sonlarında Ə.Cavadov “Müasir Azərbaycan ədəbi dilində sintaktik vahidlərin sırası” kitabında ilk dəfə olaraq, sintaktik bütövləri müstəqil vahid kimi tədqiq edir⁸. Müəllifin mətnin müstəqil sintaktik mövqeyi haqqında irəli sürdüyü fikirlər dilçiliyimizdə əhəmiyyətlidir.

N.Məmmədli nitqdə mətnlərin məntiqi-semantik bütövlüyü norması məsələsi haqqında geniş fikirlər irəli sürüb⁹. Q.Kazımov mətni müəyyən məqsəd ümumiliyi əsasında birləşən və sintaktik-semantik bütöv yaradan cümlələr birliyi hesab edib. Mətn yaradıcılığında rolu olan vasitələri ətraflı tədqiq edib¹⁰. K.Abdulla sintaktik bütövlər və mürəkkəb sintaktik bütövlər terminlərindən istifadə edərək mətn sintaksisi haqqında geniş tədqiqatlar aparıb¹¹.

Mersin Üniversitesi: Eğitim Fakültesi Dergisi, - Nisan 2015, - sayı 1, - s.17

⁷ Abdulla, K. Azərbaycan dilində mürəkkəb sintaktik bütövlər. / K.Abdulla, A.Y.Məmmədov, M.M.Musayev, K.Üstünova, N.Novruzova və s. - Bakı: Mütərcim, - 2012/ - s.606

⁸ Cavadov, Ə. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində sintaktik vahidlərin sırası. / Ə.Cavadov. - Bakı: Elm, - 1977. – s.111

⁹ Məmmədli N. Mətn dilçiliyi problemləri / Məmmədli N., Kazımov Q., Kazımov İ., Hacıyeva N., İsmayılova T., Ələkbərova A. – Bakı: Zərdabi Nəşr MMC, - 2023. - s.248

¹⁰ Kazımov, Q. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis, V nəşr. Ali məktəblər üçün dərslik. / Q.Kazımov. - Bakı: Elm və təhsil, - 2010. – s.500

¹¹ Abdulla, K. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. / K.Abdulla. – Bakı: MTM-Innovation, - 2016. – s.360

Ə.Əbdullayevin aktual sintaksisin mətnyaradıcı xüsusiyyətləri haqqında araşdırmaları var¹². F.Cahangirov modallığın mətn sintaksisində rolundan bəhs edib¹³. Mətn tək-cümlələrdən ibarət olan deyil, cümlələrlə reallaşan mənalı bir vahiddir. Cümlə qrammatikanın bir vahidi olaraq müzakirə olunduğu halda, mətn isə bildiriş, məlumat vermə funksiyasının nəzərə alınmasını tələb edən dinamik bir proses olaraq nəzərdən keçirilməlidir. Bu sahədə adını çəkdiyimiz müəlliflərlə yanaşı ən geniş tədqiqatlar N.Novruzova, Q.Bəyzadə, F.Veysəlli, A.Məmmədov, R.Abbasəliyeva, F.Allahverdiyeva, Y.Baxışova və b. məxsusdur.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Dissertasiyanın obyektı funksional – kommunikatıv sintaksisdir. Tədqiqatın predmeti isə müasir Azərbaycan dilində funksional sintaksisin və bağlayıcı vasitələrin mətnyaradıcı xüsusiyyətləridir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın başlıca məqsədi müasir Azərbaycan dilində bağlayıcı vasitələrin (prosodiya, intonasiya, bağlayıcı və bağlayıcı sözlər və s.) mətnyaratmada rolunu meydana çıxarmaqdan ibarətdir. Bundan başqa digər məqsədi mətn kateqoriyalarından koheziyanı daha ətraflı tədqiq etmək, onun növlərini müəyyənləşdirmək, mətnin (makro və mikro) komponentlərini əlaqələndirən formal-qrammatik vasitələri geniş və əhatəli, nümunələrlə müxtəlif aspektdən öyrənməkdir. Bu məqsədə nail olmaq üçün tədqiqatın qarşısında qoyulan əsas vəzifələr bunlardır:

- Dünya və Azərbaycan dilçilik ədəbiyyatında mətn sahəsində olan fikirləri nəzərdən keçirmək;
- mətnin kateqoriyalarından koheziya və koherentlik haqqında olan fikirləri ümumiləşdirmək;
- mətn məsələsində onun hansı bağlayıcı vasitələrlə yaranmasını

¹² Əbdullayev, Ə. Aktual üzvlənmənin mətnyaratma imkanları (Azərbaycan və ingilis dillərinin materialları əsasında): / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. / - Bakı, -1996. – s.179

¹³ Cahangirov, F.F. İngilis və Azərbaycan dillərində modallığın struktur-semantik tədqiqi (müqayisəli-tipoloji tədqiqat): / filologiya elmləri doktoru dis. / - Bakı, 2006. – 302 s.

önə çəkmək;

- mətndə prosodiyanın rolunu müəyyənləşdirmək;
- mətndə mənanı qüvvətləndirməyə xidmət edən ədatları təhlil etmək;

- mürəkkəb cümlənin yaranmasında geniş rolu olan bağlayıcıların məlum olan güclü əlaqələndirmə xüsusiyyəti və bu xüsusiyyətin həm mətni təşkil edən komponentlərin bağlanması, həm də ayrılıqda mikromətnlərin əlaqələndirilməsində oynadığı rolu təyin etmək;

- modallıq və onun əsas göstəricisi olan modal (ara) sözlərin mətn yaradıcılığında rolunu öyrənmək;

- ekspressiv sintaksislə bağlı mətnlərin yaranmasında nidaların rolunu araşdırmaq, nümunələrlə təhlil etmək;

- əvəzlilikləri mətnin komponentlərini bağlama vasitəsi kimi nəzərdən keçirmək, onların anaforik və kataforik funksiyalarını araşdırmaq;

- bağlayıcı sözlərin mətnyaradıcı rolunu müəyyənləşdirmək;

- zərflərin və determinantların mətnyaradıcı xüsusiyyətlərini öyrənmək;

- nəhayət, tədqiqatın nəticələrini sistemləşdirmək və tezis şəklində təqdim etmək.

Tədqiqatın metodları. Tədqiqat zamanı təsviri metod, komponent təhlil üsulundan istifadə edilmişdir.

Müdafiəyə çıxarılan müddəalar. Aparılmış tədqiqatda müdafiəyə çıxarılan müddəalar aşağıdakılardır:

- Mətnin bağlılığı və rabitəliliyinin onu formalaşdıran kateqoriya kimi diqqətə çatdırılması;

- Bağlayıcıların əsas mətnyaradıcı vasitə və mətndə məna yaradan element kimi rolu;

- Ədatların mətndə remanı aktuallaşdıran köməkçi nitq hissəsi kimi çıxış etməsi;

- Modal sözlərin mətndə modallıq yaradan əsas vasitə kimi diqqətə çatdırılması;

- Əvəzliliklərin mətn yaradan formal-qrammatik element kimi anaforik və kataforik xüsusiyyətinə görə araşdırılması;

- Bağlayıcı sözlərin əsas mətnyaradıcı faktor kimi tədqiq edilməsi;
- Zərflər və determinantların mətnyaradıcı faktor kimi tədqiq edilməsi;
- Digər nitq hissələri ilə müqayisədə nidaların ekspressiya yaradıcı faktor kimi fəallığının diqqətə çatdırılması.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Dissertasiya işində mətnin bağlılığı, koheziyası və ya qapalılığı terminləri dəqiqləşdirilir və şərh edilir, mətnin bağlılığı xətti, qlobal və məntiqi-semantik növlərinə ayrılır və sistemli şəkildə tədqiq edilir. Mətn yaradan morfoloji vasitələr ilk dəfə kompleks şəkildə və bədii mətn nümunələri əsasında təhlil edilir. Azərbaycan dilçiliyində bağlayıcı sözlərin, nidaların mətn yaradıcılığında rolundan bəhs edilir, ekspressivlik, ekspressiv mətnlər geniş araşdırılır.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Tədqiqatın nəzəri müddəalarından Azərbaycan dilçiliyində, eləcə də ümumi dilçilikdə mətn sintaksisinə dair aparılacaq tədqiqat işlərində nəzəri mənbə kimi istifadə oluna bilər. Mətnin tədqiqi onun kommunikativ mövqeyinin irəli sürülməsində, kateqoriyalarının müəyyənləşdirilməsində, mətn yaradıcılığında müəyyən rolunu olan formal-qrammatik elementlərin öyrənilməsində, sintaksisin cümlədən böyük vahidinin aşkara çıxarılmasında böyük rol oynayır. Tədqiqatın nəticələrindən filologiya fakültələrində müasir Azərbaycan dilinin sintaksisinə, xüsusilə, mətn dilçiliyinə dair mühazirələrdə, xüsusi kursların tədrisində, ali və orta məktəblər, magistrantlar üçün müxtəlif dərslər və dərslər vəsaitlərinin hazırlanmasında, analitik oxu üzrə məşğələlərdə, digər mətn nümunələrinin şərhində, linqvistik üslubiyyatla, kommunikativ sintaksislə bağlı digər məsələlərin aydınlaşdırılmasında, müasir elmi-nəzəri, normativ qrammatikaların yaradılmasında, sintaktik semantika və mətn qrammatikası ilə əlaqədar müxtəlif linqvistik məsələlərin müəyyənləşdirilməsində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın aprobeşiyası və tətbiqi. Tədqiqat işinin əsas məzmununu həm respublikamızın, həm də xarici ölkələrin müxtəlif elmi məcmuələrində dərc olunmuş məqalələrdə, həmçinin beynəlxalq konfranslardakı məruzələrdə öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya Bakı Dövlət Universitetinin Azərbaycan dilçiliyi kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi “Giriş”, üç fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Giriş 9056 şərti işarə, I fəsil 71720 şərti işarə, II fəsil 73772 şərti işarə, III fəsil 47607 şərti işarə, Nəticə 1734 şərti işarədən ibarətdir. Dissertasiya işi ümumilikdə 203889 şərti işarədən ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın “Giriş” hissəsində mövzunun aktuallığı, işlənmə dərəcəsi əsaslandırılır, obyektə və predmetə, məqsəd və vəzifələri, tədqiqatın metodları, müdafiəyə çıxarılan müddəalar müəyyənləşdirilir, tədqiqatın elmi yeniliyi, nəzəri və praktiki əhəmiyyəti, tədqiqat işinin aprobeşiyası və tətbiqi, dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı, dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi və işarə ilə ümumi həcmi haqqında məlumat verilir.

“Mətnin bağlılığı problemi. Mətdüzəltmənin ümumi qanunauyğunluqları” adlanan birinci fəsildə sintaksis sahəsinə yeni yanaşma ilə bağlı fikirlər öz əksini tapır. Qrammatik üzvlənmədən fərqli olaraq, aktual üzvlənmə və onun mətn sintaksisində rolu məsələsinə toxunulur. Mətnin formalaşmasını şərtləndirən ümumi-qrammatik kateqoriyalar haqqında məlumat verilir..

Dissertasiyanın I fəslinin birinci yarımfəsli **“Aktual üzvlənmənin mətn sintaksisində yeri”** adlanır. Bu yarımfəsildə aktual sintaksisin tədqiq tarixinə toxunulur, mətn sintaksisi haqqında dünya və Azərbaycan dilçilərinin fikirlərinə yer verilir. Dilə ənənəvi sintaksisdən fərqli mövqedən yanaşılır. Dilin kommunikativ funksiyası önə çıxarılır.

Dil aktı kimi sintaksisin digər vahidlərinin özünəməxsus xüsusiyyətləri olduğu kimi, mətn də bu xüsusiyyətləri özündə daşıyır.

Özünəməxsus daxili strukturu, komponentlərini əlaqələndirən vasitələrin mövcudluğu onun dil faktı kimi tədqiqini şərtləndirir.

Məntiqi vurğunun hansı söz üzərində olmasına görə müxtəlif hökmlər ifadə olunur, tema ilə rema öz yerini dəyişir. Bu isə aktual üzvlənmə ilə qrammatik üzvlənmə arasında fərqi ortaya çıxarır. Aktual üzvlənmə tema və remaya görə müəyyənləşir, tema dedikdə mübtədə zonası, rema dedikdə isə xəbər zonası nəzərdə tutulur. Tema və rema anlayışlarının mahiyyəti bir növ mübtədə və xəbər anlayışları ilə üst-üstə düşür. Mübtədə da məlum olanı ifadə edir, yəni temanı, xəbər isə yenilik haqqında məlumat verir, yəni rema anlayışını bildirir. Məlumatların verilməsi isə temadan remaya doğru yönəlir. Çünki tema məlumdur, əsas məqsəd yenilik haqqında məlumat almaqdır, temadan istifadə etməklə remanı diqqətə çatdırmaqdır. Yəni köhnə məlumatlardan çıxış edərək yeni məlumat verməkdir.

Mətnin I yarımfəslinin birinci paragrafı **“Mətnin digər sintaktik vahidlərdən fərqləndirilməsi və mətn anlayışı”** adlanır. Mətnin dil aktı kimi tədqiqi zamanı onun cümlə, abzas, period, diskursla eyniləşdirirlər. Cümlə ilə müqayisədə mətn tək-cə həcminin genişliyi ilə deyil, daxili semantik-struktur əlaqələnmə baxımından da fərqlənir. Yalnız bəzən bir cümlə mənalı və bitmiş bir fikir irəli sürməyə imkan verir. Məsələn; İşə başlamaq işin yarısıdır. Dostumsan pulun qurtarana qədər və s.

“Diskurs termini daha çox “nitq” mənasında işlədilir. Mətn linqvistikası formalaşan dövrdə diskurs onun predmeti qismində nəzərdən keçirilirdi”¹⁴. Diskurs proses, mətn isə bu prosesin yazılı nəticəsidir.

“Mətnin ümumi-qrammatik kateqoriyaları haqqında” adlanan II yarımfəsildə mətnin mətn olması üçün sahib olduğu meyarlar haqqında məlumat verilir. Bir mətnin yazılı, ya da şifahi mətn olaraq dəyər qazanmasında informasiya funksiyasının əhəmiyyəti böyükdür. Bunun üçün mətn müəyyən meyarlara sahib olmalıdır. De Beaugrande və V.U.Dressler bu meyarları aşağıdakı

¹⁴Николаева, Т.М. Краткий словарь терминов лингвистики текста // Лингвистика текста // Новое а зарубежной лингвистике, в. VIII / Т.М.Николаева. – М., Прогресс, – 1978. – с.467-472

kimi sıralayırlar: “1. *bağlılıq*; 2. *rabitəlilik/ardıcılıq*; 3. *məqsədlilik*; 4. *inandırıcılıq*; 5. *məlumatlandırma*; 6. *situasiyaya uyğunluq*; 7. *mətnlərarası münasibət*”¹⁵.

Bağlılıq və ya koheziya – Mətdəki söz və cümlələrin silsilə halında bir-birinə bağlanması əsaslanır. Bağlılıq qrammatik əlaqələr vasitəsilə yaranan bağlılığı üzə çıxarır.

Rabitəlilik və ya koherentlik anlayışı daha çox mətnin daxili quruluşu ilə, cümlələr və abzaslar arasındakı münasibətlə bağlıdır. Fikrimizcə, mətdaxili əlaqə düsturunu bu formada vermək daha məqsədəuyğundur: *Mətn = koheziya + koherentlik*

Məqsədlilik - bir mətdə müəllifin izah etməyə çalışdığı, oxucuya çatdırmaq istədiyi məqsəddir.

İnanırıcılıq - müəllifin məqsədini (yazıcının əsas fikrini) ortaya qoymasından sonra bu fikrini hədəf kütləyə uyğun şəkildə açıq və aydın dəlillərlə ortaya qoyması ilə bağlıdır.

Məlumatlandırma - bir mətnin oxucunun, dinləyicinin diqqətini çəkmədə müvəffəqiyyətli ola bilməsi üçün oxucu və dinləyici üçün köhnə və yeni məlumatları (balanslı bir şəkildə) ehtiva edə bilməlidir.

Situasiyaya uyğunluq - mətnin məzmununun xitab etdiyi kütlə, çatmaq istədiyi məqsəd və mətn növünə uyğun olacaq şəkildəki izahıdır.

Mətnlərarası münasibət dedikdə mikromətnlərin semantik bağlılığı nəzərdə tutulur.

I fəslin II yarımfəslinin birinci paragrafı “**Bağlılıq (koheziya) və rabitəlilik (koherentlik)**” adlanır. Bu yarımfəsildə bağlılıq və rabitəlilik anlayışları izah edilir. Dünya və Azərbaycan dilçilərinin bu anlayışlara yanaşması müqayisəli təhlil edilir. Koheziya, bağlılıq, integrativlik, qapanma, koherentlik terminlərinin ayrı-ayrılıqda şərh edilir.

Cümlələrin sadə birliyi hələ mətn yaratmır. Bunun üçün hansısa təşkilədiçi prinsip olmalıdır. Bu prinsiplərdən bəhs edərkən müəlliflər bəzən bu terminlərin izahında yanlışlığa yol verirlər. Bağlılıq

¹⁵ Coşkun, E. Yazma Becerisi. İlköğretimde Türkçe Öğretimi. (Editörler: A. Kırkkılıç, H. Akyol) / E.Coşkun. – Ankara: Pegem A Yayıncılık, – 2007. – s. 235-240

anlayışını və onun mətnin formalaşmasında, mətn bütövlüyündə rolunu nəzərdən keçirdikdə inteqrasiyanın bağlılığın bir parçası olduğunu söyləyə bilərik. Bağlılığın məna intervalı çox genişdir, özündə inteqrasiya, məntiqi əlaqə, qapalılıq terminlərini birləşdirir. İnteqrasiyanın mərhələləri olaraq adı çəkilən mətnin bitməsi, tamamlanması və qurtarması anlayışlarına diqqət yetirəndə məlum olur ki, bitmə və qurtarma anlayışlarını qapanma anlayışı ilə də əvəz etmək olar. Nəticə etibarilə, tamlıq, inteqrasiya, qapanma anlayışları bağlılıq terminində birləşir. Fikrimizcə, sadəcə bağlılıq terminindən istifadə etmək daha məqsədəuyğundur.

II yarımfəslin ikinci paraqrafı **“Bağlılıq və rabitəlilik anlayışları mətn və diskurs müstəvisində”** adlanır. Bağlılıq və rabitəlilik həm mətn, həm də diskurs müstəvisində özünü göstərir. Bağlılıq diskursun strukturu, məna və hərəkətdən təşkil olunmuş sözləmlərarası əlaqə kimi izah olunur. Bağlılığa diskursun müxtəlif növlərində rast gəlmək mümkündür və sual-cavab cümlələri kimi danışan və dinləyən arasında yaranan qarşılıqlı əlaqə zamanı ünsiyyət vasitəsi rolunu yerinə yetirir. diskursda rabitəlilik yazıcının niyyətini daha yaxşı çatdırma bilməsi üçün istifadə etdiyi verbal və qeyri-verbal vasitələrin uğurlu inteqrasiyasından və dinləyicinin həmin niyyəti anlaması üçün həmin vasitələri şərh edə bilən müvafiq qabiliyyətindən asılıdır.

Koheziv bir mətn koherent olmaya bilər, eynilə koherent mətn də koheziv olmaya bilər; mətn eyni zamanda həm koheziv, həm də koherent ola bilər. Məsələn;

1. Həm koheziv, həm də koherent mətn - *Konfransda çıxış edən professoru tanıyırsan? O, dünyanın bizim universitetdə idi.*

2. Koherent mətn (semantik cəhətdən doğru olsa da, heç bir koheziv əlamət yoxdur) - *Komandanın kapitanı qol vurdu. Fit çalındı.*

3. Koheziv mətn (koheziya əlaməti sayılan onun əvəzliyini var, lakin praqmatik cəhətdən düzgün deyil) - *Həkim dünyanın dünyasını dəyişib. Mən sabah onun qəbuluna gedəcəyəm.*

Mətnin koheziyası ilə yanaşı koherentliyi də olmalıdır. Koherent mətndə cümlələr resepientin (məlumatı qəbul edənin) təcrübəsinə və dünyagörüşünə uyğun gəlməlidir Çatdırılan mesaj dinləyicilər və mətn

isə oxucular tərəfindən başa düşülmək üçün adekvat siqnallar daşımalıdır.

II yarımfəslin “**Bağlılıq və onun növləri**” adlanan üçüncü paraqrafında mətn və diskurs haqqında fikirlər yekunlaşdırılır. Bağlılığın 3 növü müəyyənləşdirilir: məntiqi-semantik bağlılıq, xətti bağlılıq və qlobal bağlılıq. Mətn komponentlərinin əlaqələnməsində bağlılığın bütün növləri özünü göstərir.

Fikrimizcə, mətn bağlılığının aşağıdakı növləri mövcuddur: 1) məntiqi-semantik bağlılıq; 2) xətti bağlılıq; 3) qlobal bağlılıq

Məntiqi-semantik bağlılıq məndüzəltmənin əsas qanunudur. Bağlılığın bu növünün mahiyyəti ondan ibarətdir ki, mətnin komponentlərində müəyyən semantik əlamətlərin müvafiq elementləri, vasitələri ilə şərtlənən məna bağlılığı yaranar. Həmçinin cümlələrin semantik bağlılığı məntiqi bağlılıqla birlikdə özünü göstərir. Məntiqi bağlılıq komponentlər arasındakı məntiqi situasiyanı əks etdirir.

Komponentlərdə verilən obyektlərin bənzərliyinə əsaslanan xətti bağlılıq məndə verilən fikirlərin bir-biri ilə əlaqəli təzahürünü təmin edir. Bütün növ mətnlər üçün əsas şərt olan qlobal bağlılıq mətnin daxili strukturuna əsaslanaraq komponentlərin bağlılığını şərtləndirir.

Bağlılığın növlərindən biri digərini əvəz edə bilər. Sadəcə xətti bağlılıq eynitipli komponentlərlə bağlanan mətnlərdə üstünlüyə malik ola bilər.

I fəslin üçüncü yarımfəslə “**Əlaqəlilik. Mətnin komponentləri arasında əlaqə vasitələri**” adlı bəndində məndaxili əlaqələrlə yanaşı, mətni təşkil edən komponentlərin bir-birilə əlaqəsi zamanı ortaya çıxan əlaqə üsullarından bəhs edilir. Bu paraqrafda mətnin komponentləri arasında həm koheziya, həm də koherentliyə əsaslanan əlaqə üsullarından bəhs edilir. Çünki komponentlər arasında koherensiyaya əsaslanan xətti əlaqə üsulu da mövcuddur.

Əlaqəlilik həm koheziyada, həm də koherentlikdə özünü göstərir. Əlaqəlilik ümumi anlayışdır. Mətni təşkil edən komponentlərin məntiqi əlaqə, yaxud semantik əlaqə əsasında formalaşmasına görə koheziya və koherentlik kateqoriyalarını fərqləndiririk.

Zəncirvari əlaqə cümlələrin halqavari bağlılığına əsaslanır.

“Bu doğma yerlər Pənah xanın idi... O, atını sürüb dağın atəyində tikdirdiyi qalaya tərəf qalxdı. O, başını göyə qovzayanda göylərin ənginliyində bir qartalın süzdüyünü gördü. O özü ilə onun arasında bir yaxınlıq duydu”.¹⁶

Mətnin ilk cümləsinin teması digər cümlənin remasına çevrilib. Eynilə ikinci cümlənin teması birinci cümlənin remasıdır.

*“Paralel əlaqə əsasında qurulan mənlərdə əvvəlcə ümumiləşdirici bir cümlə verilir, sonra həmin cümlədəki subyekt ideyası paralel cümlələrlə müxtəlif cəhətdən şərh edilir, ümumi fikir konkret məna ifadə edən cümlələrə paylanır”*¹⁷. Bu ümumiləşdirici cümlə bəzən mətdəki bütün komponentlərin izahını vermir.

“Hardasa bir ay əvvəl Gəncədə qətl hadisəsi baş vermişdi: Mübahisə nəticəsində yaranmış qarşıdurma zamanı bir neçə şəxs Həsənə hücum çəkdi. Onlardan biri bıçaqla Həsənə xəsarət yetirdi. O da həmin adamın əlindən bıçağı alaraq onu yaralamışdı. Bir neçə saat sonra yaralı xəstəxanada keçindi. Həsən həbs olunaraq istintaqa cəlb edildi”.¹⁸

Mətnin ilk iki cümləsi öz aralarında paralel əlaqə ilə əlaqələnilir.

Xətti əlaqə üsulu koheziya əsasında formalaşan əlaqə üsullarından fərqlənir. Koherentlik əsasında yaranır.

“Şənbə gününün sabahı dünənlə başlamışdı. Firuz üstünü örtmədən yatdığı divanda gözünü açdı. Günəş otağa sağdan vururdu; günorta olmalı idi. Divanın altına dığırlanmış butulkada az-maz qalmışdı”.¹⁹

Mətnin hər bir komponenti öz arasında tema – rema, tema – rema, ... formasında əlaqələnilir. Yəni hər cümlənin ayrıca tema və

¹⁶ Kərimzadə F. Qoca qartalın ölümü, roman. / F.Kərimzadə - Bakı: Kitab klubu, - 2018. – s.192

¹⁷Kazımov, Q. Müasir Azərbaycan dili. Sintaksis,V nəşr. Ali məktəblər üçün dərslik / Q.Kazımov. – Bakı: Elm və təhsil, – 2010. – s.500

¹⁸ Vüsal, K. Soyuq cəhənnəm, roman. / K.Vüsal. – Bakı: Parlaq imzalar, - 2021. – s.248

¹⁹ Babayev, N. Kor nöqtə, roman. / N.Babayev. – Bakı: Parlaq imzalar, - 2023. – s.248

reması olur. Lakin bu o demək deyil ki, cümlələr bir-birilə bağlanmır. Cümlələri bir-birilə əlaqələndirən semantik bağlılıq olur.

Dissertasiyanın II fəslı **“Bağlayıcı vasitələr mətnyaradan formal-qrammatik elementlər kimi”** adlanır. Bu fəsil beş yarımfəsildən ibarətdir. Mətn yaradan formal-qrammatik elementlər haqqında məlumat verilir və müxtəlif dilçilərin fikirləri əsaslandırılır. Prosodik vasitələrin, əsas və köməkçi nitq hissələrinin mətn yaradıcılığında rolundan bəhs edilir.

II fəslin I yarımfəslı **“Mətn yaradıcılığında prosodik vasitələrin rolu”** adlanır. Prosodiya mətnin üslubi aspektdə formalaşması faktorlarından biridir. Bu faktorlar mətnin leksik-semantik və qrammatik cəhətdən canlı əlaqəsidir. Diktemin quruluş statusunu, mətnin vahidlərinin əsas tematikləşməsi və üslubca formalaşmasını nümayiş etdirir. Diktem, demək olar ki, bu cəhətdən mətni prosodiyanın əsas vahididir, ayrılmanın ton-fasilə (pauza) xüsusiyyətlərini realizasiya edir. Demək, diktem mətnin həm başlıca, həm də əsas prosodik vahididir. Diktem mətnin elementar tematik və üslubyaradıcı vahididir, cümlələri formalaşdırır, mikromətn yaradır, informasiyanı ayırır, bölür, mətndə intensivlik dərəcəsi yüksəlir. Beləliklə, diktem elementar mətndir.

Prosodiya mətnin intonasiyasına qulluq edir, ton yaradır. Prosodiya söyləmin səslənməsidir. Həmin parametrdə əlamətin melodiyası ritmi, intensivliyi, tempi, tembrı – bu cür əlamətləri fiksasiya olunur. Üslub – mətnin ifadəli xarakteristikasıdır, janr da mətni səciyyələndirən formadır.

“İntonasiya nitqin ahəngi (səsin yüksəlməsi və ya alçalması), ritmi (uzun və qısa, vurğulu və vurğusuz hecaların növbəli bağlılığı), nitqin tempi və ya sürəti (müəyyən zaman ərzində sürətlə və ya yavaş zəifləməsi, məntiqi vurğusu, tempi) kimi hadisələrin məcmusundan ibarət mürəkkəb bir hadisədir”.²⁰ Mətnlərin yaranmasında intonasiyanın rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Düzdür, diskursda, yəni şifahi danışqda, bədii əsərlərin səsləndirilməsində, səhnələşdirilməsində intonasiya özünü daha aydın bürüzə verir.

²⁰ Adilov, M., Verdiyeva Z., Ağayeva F. İzahlı dilçilik terminləri lüğəti. / Adilov, M., Verdiyeva Z., Ağayeva F. – Bakı: Elm və Təhsil - 2020. – s.656

N.Hacıyeva intonasiyanın yazılı mətnlərdə ifadəsi ilə bağlı tədqiqatlarında yazılı nitqdə intonasiyanın mahiyyəti və funksiyalarını sadalamışdır; *“intonasiyanın seqmentasiya kimi funksiyası (pauza vasitəsilə sintaqmatik üzvlənmə), nitq kəsiklərinin ayrılması, müxtəlif uzunluqda eyni zamanda sintaqmların birləşməsi, vahid sintaqmda səslənmə ilə birləşməsi (intonasiya konstruksiyası ilə) durğu işarələri ilə qeyd olunur; sual-məlumat-əmr-qiymət habelə durğu işarəsi vasitəsilə qeyd olunur; emosional fərqlər (tembr çaları, hündürlüyün registrinin dəyişməsi). Müəllif remarkalarında və ya həmsöhbətin reaksiyaları xüsusi müəllif qeydi ilə göstərilir; sözün mənaca ayrılması (intonasiya mərkəzinin yeri və dəyişməsi) xüsusi qeydlərlə və ya müəllif remarkaları ilə izah olunur; pauza və onun uzunluğunun qeydi durğu işarələri və ya müəllif remarkası ilə qeyd olunur”*²¹.

Bu fikirləri bədii nümunələrlə nəzərdən keçirək:

*“Sərnişin: – Deyin!.. Deyin!.. Mən tələsirəm!.. – dedi və onun bir az xırıltılı səşində bir tərəfdən hökm, bir tərəfdən də açıq-aşkar yalvarış hiss olunurdu. – Deyin!.. Bir... Hə? Yox!.. Yox! İki... İki arzunuzu deyın! Tez eləyin! Tələsirəm!.. Mən onları yerinə yetirməliyəm!.. Tez eləyin!”*²²

Verilmiş nümunədə yazıçı öz sözü ilə hadisənin baş verdiyi vəziyyəti və obrazların həmin vəziyyətdəki hiss və həyəcanını qeyd edir. Deməli, obrazların intonasiyası yüksələn (hökm) və getdikcə enən (yalvarış) tonla davam edəcək.

“Zibanın gözləri kəlləsinə çıxdı: – Niyə tuturlar mənə? Neyləmişəm mən? Adam soymuşam? Bir müddət araya sükut çökdü və bu sükutu mühüm işlər müstəntiqinin səsi pozdu: – Saatını satmaq istədiyiniz adam öldürülmüşdür. Bilmirəm, sizin bundan xəbəriniz var, ya yox?! Amma yalan danışırırsınız. Belə bir işdə yalan satmağın özü ağır cinayətdir. Yenə araya sükut çökdü və bu dəfə Zibanın gözləri xalis heyvani bir qorxudan az qala hədəqəsindən çıxacaqdı.

²¹ Məmmədli N. Mətn dilçiliyi problemləri / Məmmədli N., Kazımov Q., Kazımov İ., Hacıyeva N., İsmayılova T., Ələkbərova A. – Bakı: Zərdabi Nəşr MMC, - 2023. - s.248

²² Elçin. Seçilmiş əsərləri: [10 cildə]. / Elçin. - Bakı: Çinar-Çap, - c.V. – 2005. – s.494

*Gündüz Kərimbəyli diqqətlə ona baxırdı. Ziba alınıdakı dəsmalı dartışdırıb açdı və udquna-udquna: – Mən yalan demirəm, – dedi”.*²³

Mətn nümunəsində “gözləri kəlləsinə çıxdı” ifadəsi ilə təəccüb, “gözləri hədəqəsindən çıxacaqdı”, “udquna-udquna” ifadələri ilə qorxu intonasiyası olduğunu müəyyənləşdirmək mümkündür.

İntonasiyanın verilməsində leksik təkrarlar, durğu işarələri, nidalar xüsusi rol oynayır və bunlar bədii mətnlərdə özünü göstərir.

İkinci fəslin II yarım fəsli **“Bağlayıcılar və bağlayıcı birləşmələr mətnyaradıcı vasitə kimi”** adlanır. Bu yarım fəsildə həm tabesiz, həm də tabeli bağlayıcıların mətn yaradıcılığında rolu araşdırılır.

Bağlayıcıların mətn yaradıcılığında vəzifəsi, əsasən, müxtəlif informativ mərkəzlər arasında əlaqə qurmaq, müəyyən məntiqi-semantik münasibətləri formalaşdırmaq, mənə çalarlarını zənginləşdirmək və müəyyən istiqamətlərə yönəltməkdir. Mətn komponentlərinin vahid bir informasiya mənbəyi kimi formalaşmasında bağlayıcılar mühüm rol oynayır və bu sintaktik vahidlərin quruluş elementinə çevrilir.

Bəzi tabelilik bağlayıcılarının mətn yaradıcılığında roluna diqqət yetirək.

Mətn və səbəb bağlayıcıları:

*“Gümüş Maliklə Ələkbər, görünür, möhkəm kabablayıb gəlmişdilər, yaxşıca da araq içmişdilər. Çünki onlar içəri girən kimi çayxananın kömür iyinə, çay iyinə, limon iyinə, üç gün bundan qabaq tünd qəhvəyi rənglə rənglənmiş qapının rəng iyinə bir spirt iyi də qatışdı”.*²⁴

Koheziv əlaqənin güclü olduğu mətn nümunəsində birbaşa bağlılığı formalaşdıran səbəb tabelilik bağlayıcısıdır. Özündən əvvəl işlənən komponenti mətnin digər komponenti ilə əlaqələndirən “çünki” bağlayıcısı işləndiyi mətndə hərəkət və əlamətin səbəbini bildirir.

²³ Elçin. Seçilmiş əsərləri: [10 cildə]. / Elçin. - Bakı: Çinar-Çap, - c.V. – 2005. – s.494

²⁴ Elçin. Seçilmiş əsərləri: [10 cildə]. / Elçin. - Bakı: Çinar-Çap, - c.1. – 2005. – s.626

Mətn və nəticə bildiren bağlayıcı birləşmələr:

– “*Müqaviləyə əsasən Qarabağ xanı, onun varisləri, xanlığın bütün əhalisi Rusiya təbəəliyinə qəbul olunur. ... Rusiya həmişə sizə dayaq olacaq. İran da, Osmanlı padşahlığı da bundan sonra sizi tək görməyəcək, torpağınızı tapdaq altına salmayacaq. Buna görə də siz...*

İbrahim xan knyazın sözünü kəsdi:

– *Buna görə də mən Rusiya xəzinəsinə hər il səkkiz min çervon ödəməliyəm” ...*²⁵

Verilmiş mətn nümunəsində işlənən bağlayıcı nəticə məzmunu bildirir.

Güzəşt bağlayıcılı mətnlər:

*“Cavan bəstəkar S.Qayıbli həmin gün səhər yuxudan duranda ağına gətirməzdi ki, axşam və xüsusən, gecə belə bir dilxorçuluq içində olacaq, hərçənd ağına gətirsəydi də, bu onun üçün elə bir sürpriz olmazdı. Görünür, özünü tək və tənha sanan adamların həyatında iqlim dəyişikliyi daha artıq rol oynayır, nəinki ailələrin, oğul-uşaqların həyatında”.*²⁶

*“İndi görürsünüzmü iyirmi metrlik maqnitofon lenti bir o qədər də az deyil. Əlbəttə, Məleykə xanım, siz də indi ürəyinizdə mənə inanmırsınız, bəlkə də, mənə lap xəstə hesab edirsiniz, amma mən o köçürtməni özümlə götürsəydim, sizə göstərərdim və siz də buna inanardınız. Mən sizə söz verirəm ki, Bakıya qayıdandan sonra bir dəfə həmin köçürtməni sizə göstərəcəyəm, hərçənd indiyə qədər heç kimə göstərməmişəm”.*²⁷

“Hərçənd” güzəşt bağlayıcısı işlənən iki mətn nümunəsini nəzərdən keçirəndə məlum olur ki, birinci mətnin ilk komponentində işlənən bağlayıcı, ikinci mətnin son komponentində işlənib. İlk mətnə güzəşt məzmunu sadəcə birinci cümlənin komponentlərinə aid olur, ikinci cümləyə mənə baxımından aid olmur. İkinci mətnin son cümləsində işlənən “hərçənd” bağlayıcısı isə müəyyən mənada

²⁵ Elçin. Seçilmiş əsərləri: [10 cildə]. / Elçin. - Bakı: Çinar-Çap, - c.1. – 2005. – s.626

²⁶ Yenə orada

²⁷ Yenə orada

semantik baxımdan mətnin bütün komponentlərinə təsir edir. Bu nümunələr bir daha fikrimizi əsaslandırmağa imkan verir ki, bağlayıcılar mütləq şəkildə mətn komponentlərini bir-birinə bağlamır, onlar arasında müəyyən məna çaları yaradır.

Mətn və şərt bildirən bağlayıcılar və bağlayıcı birləşmələr:

“Bu qəfil güllə səşindən o tək cüllüt də səksənib havaya qalxdı.

Dolça ayağının birini götürüb o birini qoya-qoya qara gözlərini qıyıb göyə baxdı və elə bil təəccüb elədi ki, bir halda ki göydən heç nə düşmədi, deməli, göydə heç nə yoxdu və hərgah göydə heç nə yoxdusa, onda bu uzun şeyi niyə bu təmiz, bu sakit göyə tuşlayıb partlatdılar?”²⁸

İki abzasdan ibarət mətn nümunəsində bir komponentdə şərt bağlayıcısı və bağlayıcı birləşmə işlənib. Şərt bağlayıcısı ilə paralel qarşılıq bildirən söz də işlənib. Bu isə mətnə semantikanın qüvvətlənməsinə gətirib çıxarır. Mətnə şərt məzmunu ilə yanaşı modal sözlərin yaratdığı modallıq özünü göstərir.

“...Asemantik bağlayıcılar (ki, və) yalnız komponentlərin fonetik-qrammatik cəhətdən bir vahid kimi birləşməsinə köməkçi olur. Bu zaman onların əhatə olunduğu cümlələrin məna əlaqəsinin yaranmasında rolu olmur”²⁹. Bəzən mətn komponentlərinin daxili məzmununda bağlılıq olur, bağlayıcılar sadəcə bu bağlılığın üzə çıxmasına xidmət edir, komponentlər arasında struktur-qrammatik münasibətləri dəqiqləşdirir.

Mətn və izahedici, aydınlaşdırıcı “ki” bağlayıcısı:

“Sükut içində bu mənzərəni seyr edən Mahmud ağa dilləndi:

- Afərin, Seyyida, bu qəzəlini başqasından eşitsəydim, məhz bizim məclisin təsvirini onda görməsəydim, Füzuli rəhmətullah yazıb deyərdim. Cənab knyaz da deyir ki, sözlərin mənasını başa düşməsəm də, ahənginə valeh oldum. Ömrümdə bədahətən belə rəvan şeir deyildiyini ilk dəfə görürəm. Əhsən! Əhməd ağanın ruhuna and olsun ki, məclisimizi şəərəfləndirdin, qonaq yanında da başımızı uca

²⁸ Elçin. Seçilmiş əsərləri: [10 cildə]. / Elçin. - Bakı: Çinar-Çap, - c.1. – 2005. – s.626

²⁹Hacıyev, T.M. Müasir Azərbaycan dilində mürəkkəb cümlənin struktur semantikasi / T.M.Hacıyev. – Bakı: Azərneşr, – 2002. – s.304

elədin".³⁰

Verilmiş mətn nümunəsinin iki komponentində işlənən "ki" tabelilik bağlayıcısı özündən sonra gələn cümlələri bağlayıb. Nəticədə, tərkibindəki cümlələrin bir-birilə möhkəm əlaqəsi olan, parçalanması mümkün olmayan mətn nümunəsi yaranıb. Mətnə semantik yük isə nidaların üzərinə düşüb.

Asemantik bağlayıcılardan "və"nin mətn yaradıcılığında rolunu bədii mətn nümunələr ilə nəzərdən keçirək.

"Və" bağlayıcısı həm cümlə əvvəlində işlənərək komponentlərin əlaqələnməsi nəticəsində mətn yaranmasını şərtləndirir, həm də abzasların əvvəlində işlənərək makromətnlərin formalaşmasına xidmət edir.

"Və bu vaxt o küçük gözlənilmədən hürməyə başladı; çarpayının üstündə idi, dörd ayağını da hikkəylə qarovulçu Əflatunun illərdən bəri rəngi solmuş və çirkli adyalının üstünə basıb, boynunu irəli uzadıb süpürgəçi Nastyaya və qarovulçu Əflatuna hürürdü. Qarovulçu Əflatun, əlbəttə, bu iti də yaddan çıxarmışdı və küçüyün beləcə hürməyi onu səksəndirdi, titrəyən barmaqlarını süpürgəçi Nastyanın göy paltosunun yaxasından çəkdi və nədənsə pıçiltıyla:

*– Kəs!.. – dedi. – Kəs!.."*³¹

Verilmiş mətn nümunəsində "və" bağlayıcısı hər bir halda bağlılıq yaratma kimi əsas funksiyasını özündə saxlayır. Mətnə semantik çalar verən isə mətnə işlədilən ifadələr (səksəndirdi, titrəyən barmaqlar) və intonasiyadır.

Qarşılaşdırma bağlayıcılı mətnlər:

– "Çox ağıllı qızıdır! Ömrümdə belə qəşəng qız görməmişəm, qız deyil, ay parçasıdır! Kitabullaya layiq qızıdır! Bir-birlərindən ötrü dəli-divanədirlər! Amma atası əzazilin biridi! Səhər Səmədulla qədəş getmişdi onlara barışıq eləsin, toya çağırırsın, desin ki, nə qədər adamuvuz var, gözümüz üstə yerləri var, amma heç evə buraxmayıblar onu! Səmədulla qədəşi e!.. Səmədulla qədəşi evə

³⁰Cəfərzadə, Ə. Aləmdə səsim var mənəim. / Ə. Cəfərzadə. - Bakı: Şərq-qərb, - 2016. - s.606

³¹ Elçin. Ölüm hökmü, roman / Elçin. - Bakı: Yazıçı, - 1989. - s.364

buraxmayıblar!”..³²

Verilmiş nümunədə qarşılaşdırma bağlayıcısı əvvəl sadə, sonra isə mürəkkəb cümlənin tərkibində işlənib. Əvvəl işlənən “amma” bağlayıcısı birbaşa obrazın xarakterindəki ziddiyyəti ortaya çıxarmağa xidmət edir. İkinci dəfə işlənən bağlayıcı isə mətnin ümumi məzmununa təsir edib.

Tabesizlik bağlayıcılarının digər məna növləri dissertasiyada “İştirak bağlayıcılı, zaman əlaqəli mətnlər”, “İnkər bağlayıcılı mətnlər” və s.adlarla nümunələr əsasında ətraflı təhlil edilir.

“Ədatların mətn yaradıcılığında rolu” adlanan III yarımfəsildə ədatların aktuallaşma funksiyası yaratmasından bəhs edilir. Ədatların mətn daxilində müxtəlif mövqeləri; komponentlər arasında formal-qrammatik element kimi, komponentlərin təsir gücünü artıran vasitə kimi, mətnin mənasını dəqiqləşdirən, məhdudlaşdırən morfoloji element kimi və s. funksiyaları bədii nümunələrlə diqqətə çatdırılır.

Axl ədatının mətnyaratmada aktualizator rolu var. Mətni təşkil edən komponentlərin əlaqələnməsini reallaşdırır, özündən sonra gələn fikrin qüvvətli deyilməsinə xidmət edir. Onun mətnyaratma funksiyası sərbəstdir, sintaktik bütövün istənilən yerində işlənə bilər.

...

- *“Axl, ay Mədinə, müharibə bizim tərəflərə də gəlib çatıb. Yolumuza bir bomba düşər!”..³³*

Verilmiş mətn nümunəsində “axı” ədatı mətnin ilk cümləsində işlənərək məzmunu qüvvətləndirir, ifadə olunan hökmü qətiləşdirir, həmçinin özündən əvvəl işlənən mətnlə əlaqə yaradır, remadan əvvəl işlənərək əvvəlki fikri əsaslandırır, söyləmin mərkəzində duran fikri gücləndirmək məqsədinə xidmət edir.

Aktual üzvlənmə dedikdə cümlənin aktuallaşmış və qeyri-aktual komponentlərinin bir-birinə uyğunluq prinsipi nəzərdə tutulur. Cümlənin hər hansı komponentinin aktuallaşması onun məntiqi-

³² Elçin. Seçilmiş əsərləri: [10 cildə]. / Elçin. - Bakı: Çinar-Çap, - c.1. – 2005. – s.626

³³ Həsənbəy, Y. Next - Özgə millət, roman / Y.Həsənbəy. YYSQ - Milli Virtual Kitabxananın e-nəşri, N 14, (81 - 2013). -s.197

semantik olaraq digər komponentlərindən fərqləndirilməsi deməkdir. Belə ki, mətn kontekstində rema ilə temanın bilavasitə fərqləndirilməsi və həyata keçirilməsinə şərait yaradır, fikir inkişafı cümlələrin birindən o birinə keçir. Bir cümlənin əsas fikir ifadə edən reması bu ardıcılıqla digər cümlənin temasına çevrilir. Remanın xüsusi olaraq seçilməsinə, ayrılmasına aktuallaşma deyilir, aktuallaşmanı yaradan, yəni remanı ayıran qrammatik göstəricilərə isə aktualizator deyilir. Aktuallaşma müxtəlif vasitələrlə həyata keçirilir. Həmin vasitələrdən ən işlək olanı isə ədatlardır. Ədatlar mətnlərin formal-semantik əlaqələnməsinə xidmət edir. Ədat konteks daxilində qüvvətləndirmə xüsusiyyətinə malikdir, mətn daxilində isə qüvvətləndirmə, aktuallaşdırma ilə yanaşı ədatların təsiretmə əhatəsi genişlənir. Aktuallaşma yaradan formal-qrammatik elementlərin işləndiyi mətnin komponentləri daxilində söz sırası artıq əhəmiyyətini itirir, aktuallaşmanı məhz seçilmiş formal-qrammatik elementlər həyata keçirir. Mətnə kommunikativ yanaşmanı əsas götürərək cümlə məfhumu yerinə, mətn sözündən istifadə edilir və ədatların mətn daxilində özünü göstərən xüsusiyyətindən danışılır.

II fəslin dördüncü yarımfəslisi **“Modal sözlər mətndə modallıq yaradan vasitə kimi”** adlanır. Bu paragrafda modallıq anlayışı izah edilir, modallıq anlayışının məhz mətn daxilində özünü göstərməsi fikri irəli sürülür.

Mətni təşkil edən komponentlərin modal məzmunu öz təbiəti etibarilə varlığın real təzahürlərini əks etdirən fikirlərdən ibarətdir. Modallıq həmçinin məntiqi-linqvistik kateqoriyadır. Azərbaycan dilçiliyində modallıq, əsasən, morfoloji, leksik, leksik-sintaktik, leksik-frazeoloji, prosodik vasitələrlə əmələ gəlir. Modal sözlər obyektiv və subyektiv əlaqələrin mətn komponentlərinin məzmununda gerçək əksolunma dərəcəsini göstərir.

“Nəcməddinin vəziyyəti necədir orada?”

- Mən bilən, pis deyil. Tofiqə də UAZ maşınını o alıb verib. İki-üç həftə əvvəl gəlmişdi kəndə. Bir həftə qalıb getdi.

- Bəlkə, çoxlu pul gətiribmiş qardaşı üçün? Bəlkə, bu yazıqlar elə pulun güdazına gediblər?

- *Nə bilmək olar?.. – dedim*”.³⁴

“Bəlkə” modal sözü ehtimal, güman, şübhə, təəssüf, narazılıq və s. mənalar ifadə edir. Verilmiş nümunədə “bəlkə” modal sözü ardıcıl cümlələrdə işlənərək ehtimal bildirsə də, həqiqətə yaxın ehtimal bildirir, obrazın ifadə olunan fikrə subyektiv münasibətini ifadə edir, işləndiyi cümlənin emosionallığını artırır.

Modal sözlərə aid mətn nümunələri dissertasiyada ətraflı verilib.

Dissertasiyanın II fəslinin beşinci yarım fəslə “**Emosional və ekspressiv mətnlərin yaranmasında nidaların rolu**” adlanır. Bu yarım fəsilə nidaların mətn yaradıcılığında rolu bədii mətn nümunələri əsasında şərh edilir.

Nidalar həm səs, həm söz, həm də cümlədir. Nidalar hisləri adlandırmır, bilavasitə ifadə edir. Köməkçi nitq hissələrindən fərqli olaraq, mətn komponentləri daxilində əlaqə yaratmır, intonasiya ilə birgə mətnə emosional, ekspressiv mənə verir.

Nidalar həm cümlənin, həm də mətnin semantikasına öz təsirini göstərir, həmçinin bədii mətnin imkanlarını artırır, təsvir edilən obrazın müxtəlif psixoloji vəziyyətini – həyəcanını, kədərini, sevincini və s. göstərməyə imkan verir.

– *“Yox a-a-a? Əntiqə yerdi oralar! Riqaya düşsən lap əntiqə olar... Abşeron kimi bir yerdi ora, dəniz qırağında, kurortdu özü də başdan-ayağa...*

Ağagül fikirləşdi ki, pah atonnan, bu arvadın tanımadığı, gəzmədiyi yer yoxdu dünyada”.³⁵

Nümunədə işlənən nidalar təəccüb bildirir. Nidaların təkrarı isə intonasiyanı qüvvətləndirir.

Nidalar müsahibin sözlərinə, predmetə, hadisəyə danışanın müxtəlif münasibətini bildirir. Bu da həmsöhbətlərin fikirlərini bir-birinə ekspressiv-emosional tərzdə çatdırılmasını şərtləndirir.

³⁴ Elatlı, E. O gecə yağış yağdı, povestlər, hekayələr./ E.Elatlı. – Bakı: Qanun, - 2015. - s.339

³⁵ Elçin. Seçilmiş əsərləri: [10 cildə]. / Elçin. - Bakı: Çinar-Çap, - c.1. – 2005. – s.626

Dissertasiyanın III fəslı “**Dıgər mətn yaradan vasıtələr**” adlanır. III fəslın bırıncı yarımfəsil “**Bağlayıcı sözlər mətnyaradıcı vasıtə kimi**” adlanır.

Uzun müddət bağlayıcı sözlərlə bağlayıcılar, bağlayıcı birləşmələr qarışdırılıb. Bağlayıcı sözlərlə bağlayıcı birləşmələrinin fərqrını aşağıdakı kimi qruplaşdırmağı məqsədəuyğun hesab edirik:

- Bağlayıcılar leksik mənaya malik olmayan söz qrupudur, bağlayıcı sözlər isə leksik mənaya malikdir.

- Bağlayıcılar cümlə üzvü ola bilmir, bağlayıcı sözlər cümlə üzvü ola bilər.

- Bağlayıcılar dedikdə tabeli və tabesiz bağlayıcılar nəzərdə tutulur, bağlayıcı sözlər dedikdə isə əvəzlilər və onlarla birlikdə işlənə bilən “ki” ədatı, “-sa, -sə” şərt şəkilçisi nəzərdə tutulur.

- Bağlayıcılar söz, söz birləşmələri, cümlə və mətnləri bağlayır, bağlayıcı sözlər isə tabeli mürəkkəb cümlələri və mətnləri bağlaya bilər.

... “*Bir gün öz-özümə haqq-hesab verdim ki... məndən İttifaqa nə xeyir dəyib və özüm nə yazmışam? Baxıb gördüm ki, bu sualların cavabı çox yarıtmazdır. Ona görə də günlərin birində papağımı götürüb, heç kəsə heç nə demədən çıxıb getdim*”.³⁶

Verilmiş mətn nümunəsində işlənən “ona görə də” bağlayıcı vasitədir. Mətn komponentlərinin əlaqələnməsində mühüm rol olan bağlayıcı söz mətnə səbəb məzmunu verir.

“Ona görə də” bağlayıcı sözü “ona görə ki” bağlayıcı birləşməsi ilə qarışdırılır. Bu zaman “çünkü” bağlayıcısından istifadə etmək məqsədəuyğundur. “Ona görə də”, “buna görə də” sözlərini “çünkü” bağlayıcısı ilə əvəz etmək mümkün olsa, deməli, bağlayıcı birləşmədir.

I paraqrafın bırıncı bəndi “**Əvəzliyin digər mənə növlərinin mətn yaradıcılığında rolu**” adlanır. Bu yarımfəsildə əvəzlilərin mətn yaradıcılığında rolu diqqətə çatdırılır. Onlar mətndə yersiz təkrarın qarşısını alır. Əvəzlilərlə bağlanan mətn nümunələrində semantik bağlılıq güclü olur. Əvəzlilərin özündən əvvəlki kontekslə

³⁶ Elçin. Seçilmiş əsərləri: [10 cildə]. / Elçin. - Bakı: Çinar-Çap, - c.1. – 2005. – s.626

əlaqəsi (anafora), mətndə daha sonra baş verəcək hadisələri əvvəlcədən müəyyənləşdirməyə çalışarkən və müddəanın açılması zamanı kataforik əlaqə formalaşması, yəni əvvəlki məlumatın, məzmunun sonrakı formalarda konkretləşdirilən hadisə ilə müəyyənləşdirilməsi xüsusiyyətləri izah edilir.

Əvəzliliklə bağlanan mətnlərdə həm koheziya, həm də koherentlik özünü aydın göstərir. Hətta koheziya koherentlikdən daha güclü nəzərə çarpır. Həmçinin komponentləri əvəzliliklə bağlanan mətnlərə nəzər saldıqda komponentlər arasında paralel və zəncirvari əlaqənin üstünlüyünün şahidi oluruq.

... *“Hamı özünü yığışdırdı. İdris tərli, kirli corablarını gizləmək üçün çəkməsini ayağına taxdı. Yolçu yuyundu, gəldi, mən də bürküyə baxmayıb yaxamı düymələdim”*.³⁷

Nümunədə əvəzlilik kataforik funksiya daşıyır. Özündən sonra verilən fikirlərin açılışına kömək edir. Hamı, yəni kimlər? İdris, yolçu və mən. Komponentləri əvəzliliklə bağlanan mətnlər möhkəm daxili struktura, koherentliyə malik olur.

Dissertasiyanın III fəslinin II yarımfəslə **“Zərflərin mətnin komponentləri arasında əlaqələndirici rolu”** adlanır.

Zərfləri başlıca olaraq digər nitq hissələrindən fərqləndirən leksik-qrammatik mənası, morfoloji əlaməti və sintaktik funksiyasıdır. Zaman zərfləri komponentlərin əlaqələnməsində daha fəaldır.

“Mən hər gün səhər tezdən öz maşınımla şəhərə adam daşıyıram. Çörək pulumu qazanmaq üçün. Dünən günorta Mikayıl demişdi ki, səhər gəl məni də götür, şəhərə gedəcəm. Mən də səhər təxminən saat 7-də bura gəldim. Darvazanı itələdim. Gördüm ki, bağlı deyil. Həyətə keçib Mikayılı səslədim. Sonra isə cavab verilmədiyini görüb evin qapısını döydüm. Evin qapısı, sadəcə, örtülmüşdü, ancaq bağlanmamışdı. Açıb icəri girdim. Gördüm ki... - Tofiq daha sözünün dalını gətirə bilmədi. Qəhərləndiyini gizlətmək üçün başını aşağı saldı”.³⁸

³⁷ Elçin. Seçilmiş əsərləri: [10 cildə]. / Elçin. - Bakı: Çinar-Çap, - c.1. – 2005. – s.626

³⁸ E,Elxan. O gecə yağış yağdı, povestlər, hekayələr / E.Elətlı. – Bakı: Qanun, – 2015. – s.339

Beləliklə, mətn komponentlərini əlaqələndirən vasitələri müəyyənləşdirsək, tezdən, dünən, sonra – zaman zərfi, içəri, aşağı sözləri isə yer zərfidir.

III fəslin üçüncü yarımfəsləli **“Zərflərin determinant üzv kimi mətndə yaratdığı məna əlaqələri”** adlanır.

Determinant qrupun üzvləri predikatla birbaşa əlaqəyə girmir, ondan asılı olmur, əksinə, cümləni təşkil edən digər üzvlərlə əlaqəli olur.

Cümlə üzvü kimi zərflilər birbaşa xəbərlə əlaqələndiyi halda, determinant üzv kimi çıxış edən zərfliyin xəbərlə əlaqəsi zəifləyir, semantik cəhətdən bütün cümləyə aidlik xüsusiyyəti özünü göstərir. Determinant üzvlər mətndə müəyyən məna əlaqələri yaradır. Məsələn:

Səbəb əlaqəsi:

*“Gərgin iş günü ilə əlaqədar olaraq həmin günü Səbail rayon prokurorluğunun əksər əməkdaşları işdən həmişəki vaxtda yox, daha gec ayrılmalı oldular. Eyni zamanda prokurorluğun əksər əməkdaşına tapşırıldı ki, sabah səhər saatlarında prokurorluqda olsunlar”.*³⁹

Səbəb determinativi ilə əlaqələndən mətn nümunəsində zaman əlaqəsi də özünü göstərir.

Determinant üzvlər həm zərflərlə, həm də müxtəlif ismi və feili birləşmələrlə ifadə oluna bilər. Determinant üzvlər əsasən zaman, yer və səbəb zərfliləri ilə ifadə olunur, müəyyən məna əlaqələri yaradır: zaman, tərz, qarşılaşdırma, aydınlaşdırma, səbəb, zaman və qarşılaşdırma və s.

Dissertasiyanın “Nəticə” hissəsində tədqiqatdan əldə edilmiş elmi qənaətləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1. Aktual üzvlənmə mənaferqləndiricilik xüsusiyyətinə görə mətn komponentlərinin tema və remaya ayrılmasıdır.

2. Diskurs termini həm danışan və dinləyən, həm də yazan və oxuyan arasında qarşılıqlı ünsiyyət vasitəsi olan cümlələrin və ya cümlə birliklərinin ardıcıl, rabitəli birləşməsi mənasında işlədilir. Mətn isə yazılı diskursa istinad edən vahiddir.

3. Bağlılıq mətni bir-biri ilə bağlı komponentlərin yaratdığı bir

³⁹ Şıxıyev, V. Gecikmiş qisas, roman. / V.Şıxıyev. - Bakı, - 2015. – s.119

bütöv olaraq təqdim edir. Bağlılığın üç növünü ayırmaq məqsədəuyğun hesab edilir: 1) məntiqi-semantik bağlılıq; 2) xətti bağlılıq; 3) qlobal bağlılıq.

4. Mətnədə prosodiyanın əsas vahidi diktemdir. İntonasiya ən fəal mətnyaradıcı vasitədir. Yazılı mətnlərdə durğu işarələri, müəllif qeydləri, remarkalar və s.intonasiyanın müəyyənləşməsinə xidmət edir.

5. Sözləri, cümlələri, həm də mətnləri bir-birinə bağlamaq xüsusiyyəti bağlayıcıların koheziv mətn yaratmaq xüsusiyyətini ortaya çıxarır. Asemantik bağlayıcıları çıxmaq şərtilə, tabelilik bağlayıcıları həm komponentlərin möhkəm bağlılığını formalaşdırır, həm də semantikasını müəyyənləşdirir.

6 Ədatlar aktuallaşmanı yaradan ən işlək formal-qramamtik elementdir, məni təşkil edən komponentlərin təsir gücünü artırır, mətnə müxtəlif semantik mənə çaları verir.

7. Modal sözlər obyektiv və subyektiv əlaqələrin mətn komponentlərinin məzmununda gerçək əksolunma dərəcəsini göstərir.

8. Nidalar ekspressiv mətnlərdə fikrin daha ifadəli və emosinal çatdırılmasına xidmət edir, həm də mətndəki intonasiyanı müəyyənləşdirir.

9. Bağlayıcı sözlər mətn komponentlərinin bağlanmasıda ən fəal element kimi çıxış edir və mətnədə müəyyən mənə əlaqələrinin yaranmasına xidmət edir.

10. Cümlədə determinant üzv vəzifəsində çıxış edən söz formaları semantik mənasına, idarəedicilik xüsusiyyətinə, yəni bütövlükdə mətnə, yaxud onu təşkil edən komponentlərə aid olmasına görə digər üzvlərdən ayrılır.

Dissertasiya işinin əsas məzmununu aşağıdakı tezis və məqalələrdə öz əksini tapmışdır:

1. Mətnin bağlılığı məsələsi aktual sintaksisin problemi kimi // - Bakı: Bakı Dövlət Universiteti, “Kitabi-Dədə Qorqud” və Türk dünyası “Kitabi-Dədə Qorqud”un tərcüməsi və nəşrinin 200 illiyinə həsr olunmuş beynəlxalq elmi konfransın materialları. - 29 dekabr 2015, - s.620-624

2. Общая характеристика способов, формирующих текстовую связь // - Чебоксары: Инновационные технологии в науке и образовании, Сборник материалов VI Международной научно-практической конференции. - 2016, - с.302-307

3. Əvəzlilərin mətn çərçivəsində anaforik funksiyaları, deaktulizator rolu // - Ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 93-cü ildönümünə həsr olunmuş “Dəniz Nəqliyyatında İnnovativ Texnologiyalar” mövzusunda XI beynəlxalq emi-texniki konfrans. – Bakı: 2016, - s.170-174

4. Mətn sintaksisi, mətnin daxili strukturu və kateqoriyaları // - Bakı: BDU Dil və ədəbiyyat, - 2016. №3 (99). - s.93-95

5. Qüvvətləndirici ədatlar mətnyaradıcı formal-qrammatik element kimi // - Bakı: AMEA, - Filologiya məsələləri, - 2017. №2. – s.59-68

6. Modal sözlərin mətn sintaksisində rolu və mövqeyi haqqında // – Bakı: AMEA, - Filologiya məsələləri, - 2017. №5, - s.129-136

7. Koqeziya və koqerentlik mətnin hissələrini bir araya gətirən semantik vahid kimi // – Bakı: BDU Dil və ədəbiyyat, - 2017. №2 (102). – s.92-94

8. Nidalar ekspressiv mətnləri yaradan vasitə kimi // - Bakı: AMEA Tədqiqlər, - 2017. №2. - s.133-138

9. Mətn və diskurs anlayışlarının təhlilində koqerentlik konsepsiyası // Bakı: AMEA Tədqiqlər, - 2017. №3. - s.129-135

10. The actuality function of the Particle within the Text // – Czech Republic: Philological Knowledges, Scientific and practical journal, 2017. №2. – s.17-22

11. Determinant üzvlərin mətn komponentlərinin əlaqələnməsində rolu // – Bakı: AMEA Tədqiqlər, - 2018. №4. - s. Bakı: AMEA Tədqiqlər, - 2017. №3. - s.129-135

12. Ədatların mətn daxilində aktuallaşma funksiyaları // – Bakı: AU Gənc Tədqiqatçıların IV Respublika Elmi-praktik Konfransının Materialları, - 9 aprel 2021. – s.49-51

13. Communication tools between text components // – Warszawa, Polska, Colloquium-journal, - 2021. №27(114). –p59-62

14. Müasir Azərbaycan dilində bağlayıcı sözlərin mətn yaradıcılığında rolu // - Bakı: AMEA, - Filologiya məsələləri, - 2024. № 3 . – s. 142

15. The unique role of determinants in creating different meanings in the text // Вчені записки Таврійського Національного Університету імені В.І.Вернадського Серія: Филологія. Журналістика, Київ, - 2024, с.174

Dissertasiyanın müdafiəsi 16 aprel 2024-cü il tarixində saat 13⁰⁰- da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu nəzdində fəaliyyət göstərən ED 1.06 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: Bakı, AZ 1073, H.Cavid prospekti, 115, V mərtəbə, AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutu

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun kitabxanasında tanış olmaq olar.

Dissertasiya və avtoreferatın elektron versiyaları Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 15 Mart 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb:07.03.2024
Kağız formatı: 60x84 16¹
Həcm: 39 128
Tiraj:100